

« רון הופמן

קנין ראייה

פתיחה

האם יש כזה דבר קנין על-ידי ראייה? במבט ראשון זה נשמע תמוה מאוד אבל לפי הסוגיה שנדון בה, בכבא מציעא ב, א, יש לפחות הוזה אמינא שראיה תקנה. איך עובד קנין כזה? על כך במאמרינו.

א. הסבר המשנה ומהלך הגמרא

צריך לציין שיש כאן סוגיה קלאסית של פתיחת מסכת. הגמרא מדקדקת בלשון המשנה וההוזה אמינא שמובאת בתחילת הסוגיה היא חלשה ובכל זאת הגמרא מאריכה להסביר מדוע דוחים את ההוזה אמינא הזו.

שנים אוחזין בטלית, זה אומר: אני מצאתיה, וזה אומר: אני מצאתיה. זה אומר: כולה שלי, וזה אומר: כולה שלי. זה ישבע שאין לו בה פחות מחציה, וזה ישבע שאין לו בה פחות מחציה, ויחלוקו.

משנה, בבא מציעא א, א

במשנה מובא מקרה בו שניים אוחזים בטלית שהיא הפקר וכל אחד מהם טוען שהוא מצא את הטלית. הדין הוא שכל אחד ישבע ויחלקו את הטלית ביניהם. במקרה השני כל אחד טוען שכל הטלית שלו. שואלת הגמרא:

גמרא. למה לי למתנא זה אומר אני מצאתיה וזה אומר אני מצאתיה, זה אומר כולה שלי וזה אומר כולה שלי? ליתני חדא! חדא קתני: זה אומר אני מצאתיה וכולה שלי, וזה אומר אני מצאתיה וכולה שלי. וליתני: אני מצאתיה, ואנא ידענא דכולה שלי!

תלמוד בבלי, בבא מציעא ב, א

לכאורה במשנה מובא מקרה אחד, כל צד טוען שהוא מצא את הטלית וכזה הוא טוען שהטלית כולה שלו. מדוע ההבדל בין המקרה הראשון לשני? עונה הגמ' שבאמת מדובר במקרה אחד. אם כן, מדוע צריך לכתוב שתי טענות לכל אחד? מספיק לומר אני מצאתי את המציאה ואנו נבין לבד שכוונתו שהטלית שייכת לו מכיון שהוא מצא אותה!

אי תנא אני מצאתיה, הוזה אמינא: מאי מצאתיה – ראיתיה, אף על גב דלא אתאי לידיה – בראיה בעלמא קני, תנא כולה שלי – דבראיה לא קני.

רש"י: ראיתיה – קודם שהגבהת אותה. בראיה קני – מדקתני יחלוקו. תנא כולה שלי – בחזקה גמורה, שהגבהתי תחילה, ואתה תפסת מידי משזכיתי בה.

שם

לפי רש"י, אם היה כתוב רק אני מצאתי, הייתי חושב שהאחד קנה את המציאה על-ידי ראייתו אותה והשני הגביה את המציאה לאחר שנקנתה כבר. לכן, התנא של המשנה הוסיף את המילים "כולה שלי", בכדי לחדש שלא ניתן לקנות על-ידי ראייה אלא צריך להגביה את המציאה. וכאן הבן שואל, מדוע שתהיה הוא אמינא שאדם יוכל לקנות על-ידי ראייה בלבד? והרי ידוע לנו שכדי לקנות צריך לעשות פעולת קנין מסויימת ולא רק להסתכל על החפץ? יש כאן מעין דברים שבלב שהם אינם קונים. מלשונו של רש"י נראה כי ראייה היא חזקה חלקית והגבהה היא חזקה גמורה. למה הכוונה? רש"י מרחיב קצת יותר בהסברת ההוא אמינא, כאשר הוא מבאר את הגמרא בהמשך "וליתני כולה שלי ולא בעי אני מצאתיה!" (שם). הגמרא שואלת – מדוע לא כתוב רק "כולה שלי" והרי היינו מבינים לבד שראייה בלבד לא קונה?

אי תני כולה שלי הוה אמינא: בעלמא דקתני מצאתיה – בראיה בעלמא קני, תנא
אני מצאתיה והדר תנא כולה שלי – דממשנה יתירה אשמעינן דראיה לא קני.

שם

המילה "מצאתיה" נחוצה במשנה בכדי להבהיר לנו שצריך שהחפץ יהיה שלי, דבר הנעשה על-ידי הגבהה, בנוסף לראייתו. מסביר רש"י:

בעלמא דקתני מצאתיה – בכל מקום ששינוי שהמוצא מציאה קנאה, הוה אמינא
דמציאה קני לה משעת ראייה, דלא אשמעינן שום תנא דלא קני לה אלא בהגבהה,
להכי אשמעינן הכא ממשנה יתירה.

רש"י, שם

במשנה שלנו לא כתוב שניתן לקנות על-ידי הגבהה ולכן היינו חושבים שניתן לקנות רק על-ידי ראייה. ועדיין אנו נשאל – מדוע שתהיה הוא אמינא כזו? תשובה לכך תנתן בהמשך המאמר.

ב. מה בין משנתנו למשניות הבאות?

תוספות מקשים קושיה נוספת:

אע"ג דקתני במתני' (לקמן דף ט:) ראה את המציאה ואמר לחבירו תנה לי דלא
קנה בראיה וכן ראה את המציאה ונפל עליה (לקמן דף י.) קתני נמי דלא קני.
שם, תוספות ד"ה 'בראייה בעלמא קני'

במשנה בדף ט, ב כתוב במפורש שאם אדם ראה את המציאה ואמר לחבירו לתת לו את המציאה, הרואה לא קנה, וכן במשנה בדף י, א אם ראה את המציאה ונפל עליה – לא קנה אותה. אם כן, מדוע צריך שמשנתנו תחדש שראייה לא קונה והרי זה כבר כתוב במשניות הבאות? עונים התוספות:

מצי למדחי כיון דאמר תנה לי או שנפל עליה גלי דעתיה דלא ניחא ליה למקני עד
שיגיע לידו.

שם

תוספות אומרים שקנין הוא דבר סובייקטיבי. מכיון שהקונה אמר תן לי או שהוא נפל על המציאה, הוא הראה בכך שהוא אינו חפץ לקנותה עד שהיא תגיע לידו, על אף שאם הוא היה רוצה, הוא יכל לקנותה על-ידי ראייה. מקשה הרמב"ן על תשובת התוספות:

ואיכא דמפרקי לה דהוא אמינא שאני התם דאמר תנה לי דגלי אדעתיה דלא ניחא ליה דליקני אלא בהגבהה, ולא דייק וכי יניחנה שם וילך לו.
רמב"ן ב, א ד"ה 'הוא אמינא'

ברור לרמב"ן כי המוצא לא ילך משם בלי לקחת את המציאה אלא הוא יבקש מחבירו שיתן לו את המציאה, גם אם בראיה בלבד הוא קנה. הוא אמר "תנה לי" מכיון שהוא רוצה לקחת את המציאה וללכת. אפילו שהמציאה נקנתה לו בראיה, הוא רוצה להשתמש בחפץ שלו ולכן הוא מבקש מהחבר שיתן לו ולא בכדי לקנותו. אם כן, לכאורה עדיין קשה הרי רואים מהמשנה בהמשך שראיה קונה. מתרץ זאת הרמב"ן אחרת:

ואיכא דמפרקי כיון דהכא לא תני משנה יתירא לאשמועינן דבראיה בעלמא לא קני, לא תיקשי לך הא תו למה לי אלא מילתא אגב אורחיה קמ"ל דאורחיה דתנא הוא לעקם שתים ושלוש תיבות כדי להשמיענו דין אחד אף על-פי ששנאו במקום אחר.

שם

התנא מוסיף עוד שתי מילים למשנה על אף שדין זה נאמר במשניות אחרות. כיון שיש הזדמנות לומר לנו דין זה בצורה קצרה, הוא עושה כך. לכן כתוב גם "מצאתיה" וגם "כולה שלי", המלמדים אותנו שלא קונים בראיה, על אף שניתן ללמוד זאת מהמשניות הבאות. עם זאת, הסבר זה קצת דחוק, מדוע להביא דין הנלמד במשנה הבאה? אנו מוצאים כי הרמב"ן מעלה בפנינו יישוב אחר:

ואף על גב דקתני לקמן דלא קני בראיה הוה אמינא האי תנא פליגי עלה וסבר דקני בראיה.

שם

לפי הרמב"ן, היינו חושבים שהתנא של משנתנו חולק על התנא של המשניות האחרות וסובר שראיה כן קונה. הראב"ד מתרץ את השאלה בדרך נוספת ומסביר גם את ההוא אמינא שראיה תקנה:

והראב"ד ז"ל פירש וז"ל הא דאמר אי תנא מצאתיה ולא תנא כולה שלי הוה אמינא מאי מצאתיה ראיתיה דבראיה בעלמא קני לה תנא כולה שלי דבראיה לא קני לה. הכי פירושו בדקינן ליה לדיבוריה דילמא בראיה בעלמא קאמר משום דעבידי אינשי דמדחזי ליה אמרי מצאתיה, הילכך עד דאמר כולה שלי או דמפרש ליה בדיבוריה לא יהבינן ליה.

שיטה מקובצת ב, א ד"ה 'והראב"ד ז"ל'

לשיטת הראב"ד, לא באמת הייתה הוא אמינא שראיה תקנה. היינו חושבים שאדם שטוען "מצאתיה" מתכוון שהוא רק ראה אותה והוא חושב שזה מספיק כדי שנשאיר אותה אצלו. הוא לא חושב שהוא קנה את המציאה אלא שמספיק לראות אותה כדי שתהיה לו אפשרות לקבל את חציה. ממשך הראב"ד להסביר –

מיהו כי אמר כולה שלי לית ביה ספיקא דאי משום ראיא קאמר במקום דאיכא
אחרונא בהדיה היכי מצי למימר כולה שלי משום ראיא בעלמא דילמא כי היכי
דחזי איהו חזי נמי אחריני.

שם

אולם, כאשר הוא טוען מצאתיה וכולה שלי, אזי ברור שאין הכוונה רק "ראיתיה" כי יכול להיות
שגם השני ראה ואם כן רק חצי מגיע לו, ולכן ברור שטענתו היא שהוא הגביה את המציאה ולא רק
ראה. יש להעיר שבדרך כלל חוקרים את העדים ולא את בעלי הדין ואילו כאן רואים שיש צורך לחקור
את הטענות של בעלי הדין עצמם.

ג. הבטח בהפקר קני

הגמ' בדף קיח, א סותרת לכאורה את סוגייתנו.

אמר רבה: הבטח בהפקר תנאי היא. דתנן: שומרי ספיחי שביעית נוטלין שכרן
מתרומת הלשכה, רבי יוסי אומר: הרוצה מתנדב הוא, ושומר חנם. אמרו לו: אתה
אומר כן – אין באין משל צבור!

תלמוד בבלי בבא מציעא קיח, א

רבה סבור שיש מחלוקת תנאים האם הבטח בהפקר קונה או לא. לפי ת"ק, מדובר בשומרים על
ספיחי שביעית, שזו תבואה שמביאים ממנה שעורים לצורך מנחת העומר, או חיטים לצורך שתי הלחם
(רש"י על אתר). לפי ת"ק, השומרים מקבלים את שכרם מכספי תרומת הלשכה, שהם כספים שתרמו
אותם הציבור, בעוד שלפי ר' יוסי, ניתן להתנדב לשמור על הספיחים בלי לקבל שכר מתרומת הלשכה.
אי לכך, חכמים טוענים שעל-פי ר' יוסי השעורים לא יבואו מכספי הציבור אלא מכספים שהיחיד
התנדב להביא.

מאי לאו בהא קמיפלגי: דתנא קמא סבר: הבטח בהפקר קני, ואי יהיבי ליה אגרא
– אין, ואי לא – לא. ורבי יוסי סבר: הבטח בהפקר לא קני, וכי אזלי צבור ומייתי
– השתא הוא דקא זכי ביה. ומה אתה אומר – הכי קאמרי ליה: מדבריך לדברינו
אין עומר ושתי לחם באין משל צבור.

שם

ת"ק סבור שהבטח בהפקר קונה ולכן צריך לתת לשומר שכר מהציבור ואז הוא יקנה לציבור את
ספיחי השביעית לצורך שפרטנו לעיל. לעומת זאת, ר' יוסי סבור שהסתכלות על ההפקר לא קונה ורק
כאשר הציבור באים ולוקחים את התבואה היא נקנית להם. שואל ת"ק – והרי כך העומר לא יבוא משל
הציבור מכיון שהשומר יקנה את התבואה? בגמרא ישנם שתי גירסאות מה עונה רבא לרבה. אנו נתייחס
לגרסה הראשונה:

אמר רבא: לא, דכולי עלמא הבטח בהפקר קני, והכא – חיישינן שמא לא ימסרם
יפה יפה קמיפלגי.

שם

לפי הגירסא הראשונה – רבא אומר שהבטח בהפקר קונה לדעת כולם והמחלוקת היא בנושא אחר.
אם כן נראה שראיה קונה. לאור הנ"ל, שואלים תוספות אצלנו: "והא דאמרי" בפרק הבית והעלייה

(לקמן דף קיח, א ושם) הבטה בהפקר קני" (תוספות ב, א ד"ה 'דבראיה בעלמא לא קני'). מדוע בדף קיח, א ראייה כן קונה ואילו אצלנו למסקנה ראיית ההפקר (המציאה) לא קונה? מתרצים תוספות "היינו שעשה מעשה כל דהו כגון שגדר גדר קטן" (שם). מדובר שנעשתה פעולת קנין, כגון שהייתה כבר גדר מסביב לתבואה אבל היה חסר חלק מהגדר והשומר השלים חלק כלשהו בגדר וכך היא נשמרת יותר טוב. הראיה לא קנתה כי אם פעולת הגידור – היא שגרמה לקנין. דברי התוספות קשים קצת כיון שאין זכר בגמרא לכך שנעשתה פעולה כזו.
רש"י בדף קיח, א מסביר זאת אחרת:

אם נשמע לך לא יביאו עומר ושתי הלחם משל צבור אלא משל יחיד, זה שקנה מן ההפקר בשמירתו, דסבירא להו הבטה קניא בהפקר, הואיל ודבר טורח הוא, ודעתו לכך על ידו נשמר.

רש"י קיח, א ד"ה 'אתה אומר אינן באין משל צבור'

אנו נסביר את רש"י על-פי ה"נחלת דוד": יש הבדל בין ראייה להבטה. שמירה זה לא רק להסתכל על התבואה אלא להביט בה. צריך לטרוח, להיות בכוננות כל הזמן שמא יבוא אדם אחר וינסה לגנוב אותה. ועל-ידי הטרחה הזו ההפקר נקנה. גם זה קצת קשה כי לא נעשתה פעולה ממשית בהפקר. ניתן להוסיף ולהסביר שהשמירה מצביעה על כך שיש לי אחריות על החפץ וזה מה שגורם לקנין. בדומה לכך, גנב המכניס את הגניבה לרשותו קונה אותה ולכן הוא מתחייב באחריותה (יש להדגיש שאין הכוונה שהחפץ ממש שלו אלא רק שהוא מתחייב עליו באחריות). כך גם השומר כאשר אדם גודר את השדה הוא מראה בעלות עליה ולכן היא נקנית לו.

ד. מדוע שראיה תקנה

בפסוק "לא תראה את שור אחיך או את שיו נדחים והתעלמת מהם, השב תשיבם לאחיך" (דברים כב, א) אנו מוצאים שיש משמעות לראיה. הראיה יוצרת אחריות על האובייקט שנראה. חלק מהבעלות היא האחריות שלי על רכושי ולכן ניתן להגיד שהראיה מתחילה סוג של קנין (בדומה להסברנו לעיל שגנב קונה את החפץ לעניין אחריותו עליו). מלשון המאירי מובן יותר מדוע שראיה תקנה:

המציאה – אף על-פי שראיה אותה הרואה ונתן לב ליטלה והניד את פסיעותיו לילך לזכות בה לא קנאה עד שיגביהנה כמו שיתבאר המשניות של פרק זה שאין לשון מציאה אלא בהגעה לידו.

בית הבחירה למאירי ב, א ד"ה 'המציאה'

המאירי מסביר שמדובר על ראייה הכוללת פעולות נוספות. הרואה החליט בליבו לקחת את המציאה והלך לכיוונה כדי לזכות בה ולכן יש הוא אמינא שראיה תקנה. ברם, הריטב"א מבאר אחרת:

הוא אמינא בראיה בעלמא קנה. פי' ולא בעינן הגבהה כיון שאין לה דעת אחרת מקנה, דבמקח וממכר הוא דבעינן משיכה או הגבהה.

ריטב"א, ב, א ד"ה 'הוא אמינא'

דווקא במקח וממכר צריך משיכה או הגבהה מכיון שדעת אחרת מקנה. יש צורך שאנשים שיראו את הקניה יבינו ששני הצדדים הסכימו לעשותה ולכן עושים פעולה שמראה את גמירות הדעת של שניהם. אולם, במציאה אין דעת אחרת אלא רק דעת המוצא ולכן ההוא אמינא היא שמספיק שהמוצא יראה את

המציאה ואין צורך שהבעלים הקודמים יאפשר לי לקנות אותה. בשל כך, אין עניין בכך שיתבצע מעשה סימבולי שיראה על גמירות הדעת של המקנה.

כאן המקום להעיר שבדרך כלל "דעת אחרת מקנה" זו סיבה להקל כגון לפי רב אשי בדף יא, ב אין צורך שהאדם יעמוד בצד שדהו כאשר אדם רוצה לתת לו מתנה וזורקה לתוך חצירו. זאת מכיון שהדעת של המקנה עוזרת לקניה ולכן החצר קונה. לעומת זאת, בהפקר יכול להיות שכדי שהאדם יקנה על-ידי החצר הוא צריך להיות בצד שדהו כי צריך שהקונה ידע שהוא קנה (צריך לפחות דעה של אחד הצדדים. אם יש מקנה, צריך את דעתו, ואם אין מקנה, צריך את דעת הקונה). הריטב"א משתמש כאן ב"דעת אחרת מקנה" כסיבה להחמיר. כשיש "דעת אחרת מקנה", צריך לעשות פעולת קניה שתבטא את גמירות הדעת, בעוד שכשאינן "דעת אחרת מקנה", מספיקה ראייה בלבד.

נחזור אל דברי רש"י שהובאו לעיל ונסבירם על-פי המהר"י אבוהב שמוכא בשיטה מקובצת:

בכל מקום ששנינו שהמוצא מציאה קנאה, הוה אמינא דמציאה קני לה משעת ראייה, דלא אשמעינן שום תנא דלא קני לה אלא בהגבהה, להכי אשמעינן הכא ממשנה יתירה.

רש"י ב, א ד"ה 'בעלמא דקתני מצאתיה'

וכתב מהר"י אבוהב ז"ל וז"ל כתב הרמב"ן ז"ל שרש"י ז"ל סובר דלא אשמועינן שום תנא וכו'. ולפי זה יש מקום להקשות לרש"י ז"ל מסיפא דמשנתנו שבבירור אומר שבראייה לא קני, ונראה שאין זו כוונת רש"י ז"ל שראוי שתדקדק בכוונת רש"י ז"ל שלא אמר לא אשמועינן שום תנא שיאמר דלא קני בראיה, שאם היה אומר כך בודאי הוה קשה ליה סיפא דמתניתין שאומרת דבראייה לא קני בשלא בא לו קנייה אלא בראיה בלבד שיותר חשובה קניית הגבהה מקניות אחרות. שיטה מקובצת ב, א ד"ה 'וכתב מהר"י אבוהב'

רש"י אומר שלא מצאנו תנא שמצריך הגבהה בכדי לקנות, והרי מהמשניות הבאות רואים שראיה לא מספיקה כדי לקנות, משמע שצריך להגביה? עונה מהר"י אבוהב שיש לדקדק בלשון רש"י. הוא לא אמר שלא מצאנו תנא שסובר שלא קונה בראיה אלא לא מצאנו תנא שאומר שקונים רק בהגבהה ושלא ניתן לקנות על-ידי ראייה והגבהה. יכול להיות שראיה היא התחלת הקניין.

אבל בזמן שהרואה גם כן מגביה עם חברו ויהיה לו יותר הראיה, לעולם אימא לך שכל התנאים יודו מי שיש לו הראיה הוא קונה ולא הגבהה בלבד. זהו שאמר רש"י ז"ל לא אשמועינן שום תנא דלא קנה אלא בהגבהה שכל התנאים יודו מי שיש לו מציאות לקנות באופן אחר אעל-פי שלא יהיה הקנייה בהגבהה כמו שאמרתי, ובזמן שהם שוים בהגבהה אין ההגבהה קונה אלא הראיה שיש לו יותר מחברו, ואם כן מציאות קנייה אף על פי שלא יהיה לו הגבהה. עד כאן.

שם

מסביר המהר"י אבוהב, יכול להיות שהמקרה במשנתנו שונה משאר המשניות. בדר"כ יש רק פעולת הגבהה של אדם אחד אבל במקרה שלנו מדובר שהראשון ראה את המציאה ושניהם הגביהו אותה ביחד. טוען הראשון – אני התחלתי את הקניין שלי כאשר ראיתי אותה וההגבהה הייתה סיום הקניה ואילו אתה רק הגבתה. אם היית מסיים לפני – היית קונה, אבל מכיון שסיימנו ביחד ואני התחלתי קודם-אני זכיתי. ההסבר לכך הוא שההגבהה ביחד מכחישה את הכוח של כל אחד ולכן הראיה של הראשון לפני ההגבהה תועיל לו בשביל לקנות. אם כן ההוא אמינא היא שראיה והגבהה ביחד עושים את הקניין ולמסקנה ההגבהה בלבד עושה אותו.

יש לשאול, מדוע שהראיה תחשב כחלק מהקנין? כנראה שבפעולת קנייה יש שני שלבים: 1. שיוך; 2. שליטה. ניתן לומר שהראיה יוצרת את השיוך שלי לחפץ, אני ראיתי אותו ולכן הוא שלי, אבל יש לעשות גם פעולת השתלטות על החפץ וזה נעשה על-ידי הגבהה. כדי להבהיר זאת נביא דוגמא. אם אדם זורק את כדורו למקום גבוה מאוד אליו הוא לא יוכל להגיע, הוא התיימש מהחפץ, ובאדם אחר עם מסוק והצליח לקחת את הכדור. למי הכדור שייך? ניתן לומר שאמנם הכדור היה של הבעלים הראשון אבל מכיוון שהוא לא מסוגל לשלוט עליו, בעלותו פקעה. כמו כן בעניינינו, לא מספיק לשיוך את החפץ אליי אלא צריך פעולת השתלטות שמראה לכולם על הבעלות שלי על החפץ. לפי זה ניתן להסביר רש"י נוסף שהובא לעיל: ראיתיה – קודם שהגבהת אותה (רש"י ב, א ד"ה 'ראיתיה'). כוונת רש"י היא – אני עשיתי את פעולת השיוך לפניך. העובדה שגם אתה ראית אותה אח"כ כבר לא תועיל לך מכיון שהחפץ שויך לי. את פעולת הקנייה אתה התחלת רק אחרי ולכן אני הבעלים של המציאה.

ה. סיכום

ראינו שהמשנה נצרכת לומר "מצאתיה" וגם "כולה שלי" כדי שלא נחשוב שראיה לבדה קונה. לאחר מכן, הסברנו מדוע הוא אמינא זו אינה סותרת את המשניות הבאות (אולי התנא שלנו חולק על התנא של המשניות הבאות) ומה ההבדל בין הבטחה בהפקר לראיה בעלמא. לבסוף, הסברנו מדוע יש הוא אמינא שראיה תיקנה (אין צורך בדעת אחרת שתקנה או שמדובר בראיה והגבהה).